TURUZ
Dil ve Etimoloji Kütüphanesi

Edebi Yâd ve Sanat Akademisi

ORHUN YAZITLARINDA SOSYAL VE SİYASİ MESAJLAR

Erdem KONUR[1]

ÖZET

Türkçe'nin bilinen yazılı ilk örnekleri,8.yüzyılın başlarına dayanan ve Orhun vadisinde bulunan,bu yüzden de Orhun Âbideleri veya Orhun Yazıtları olarak adlandırılan yazıtlardır.Bu yazıtlar,Türkçe'nin,tarihsel süreçteki gramer yapısı ve bu yapının değişimiyle ilgili bilgiler verdiği gibi, Türklerin devlet anlayışı ile yönetimi ,Türklerin kültürel öğeleri,Türklerin komşuları ile soydaşlarıyla olan ilişkileri ve sosyal yaşantısıyla vb. ilgili önemli bilgiler, içermektedir.Bu makalede, Orhun Abidelerinde geçen,Türklerin siyasi ve sosyal yaşamıyla ilgili bazı konulara değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Köktürk Devlet,Orhun Abideleri,Orhun Abidelerinde Sosyal Yaşantı,Köktürklerin Devlet Felsefesi

ABSCRATS

The Orkhon monuments are early 8th-century Turkic memorials to

[1] Erdem KONUR,*Marmara Üniversitesi,Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*
Erdem4022@mynet.com

Bilge Khan and Kul Tigin, the most impressive monuments from the nomadic Köktürk Empire.This Valleys has grammatical structure,understanding of state,cultural items,social and political life of the Turks.In this article,we will learn social and political life of the Turks.

Key Words: Turkic Khaganete,Bilge Khan, Orkhon inscriptions

GİRİŞ

Köktürkler(M.S 552-745), gerek ilk kez Türk adını,kurdukları siyasi birliklere vermeleri ve gerekse de; Türkçe'nin bilinen en eski yazılı kaynaklarını vermeleri bakımından,Türk kültür ve edebiyat tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.M.S 8.yüzyıldan kalan ve Orhun Abideleri ya da Orhun Yazıtları olarak adlandırılan,bu metinler,Türklerin eski adetleri,gelenek-görenekleri,devlet yönetimi,devlet anlayışı ve yönetimi ,Türklerin kültürel öğeleri,Türklerin komşularıyla ve soydaşlarıyla olan ilişkileri, ve Türklerin en eski sosyal yaşantısı vb. hakkında bilgi vermesi bakımından da oldukça önemlidir.Ancak üzülerek söylemek gerekir ki;Orhun Abideleri denildiğinde,Türkologlar tarafından daha çok dil özellikleri ele alınmış,yazıtların yukarıda saydığımız boyutları ise;neredeyse es geçilmiştir.

Bu makalede Orhun Abideleri olarak bilinen; Bilge Kağan,Köl Tigin ve Tonyukuk bengü taşlarında tespit ettiğimiz bazı meseleler üstünde durup,bu meseleleri değerlendireceğiz.

1)Yazıtlar Hakkında Bilgi

Bugünkü Moğolistan sınırları içerisinde kurulan, I.Köktürk Devleti döneminden(550-630) kalan ve bize kadar gelen Türkçe bir belge ya da yazıt yoktur.(...) Runik harfli en eski Türkçe yazıtlar II.Göktürk döneminden kalmadır.(Tekin:2014:19)

Bu eski Türkçe yazıtların, en önemlileri; Orhun Yazıtları ya da Orhun Abideleri olarak bilinen; Tonyukuk,Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarıdır.Makalemizin ana kaynağı da bu yazıtlar olacaktır.

Bu makalenin ana kaynağı olan, Orhun Yazıtlarından;Köl Tigin yazıtı,Köl Tigin'in ağabeyi ve Köktürklerin kağanı Bilge Kağan tarafından, 732 yılında,kardeşi adına,kardeşinin hizmetlerinden dolayı ona duyduğu minneti göstermek amacıyla,dikilmiştir.Bu yazıtta Bilge Kağan konuşur.

Bu abide;kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve kendisini sanatkârane bir vecd ve coşkunluğun içine atan müthiş teesürün ebedî ifadesidir.(Ergin:2012:XVII)

Bilge Kağan,Türk milleti için olduğu kadar kendisi için de çok büyük bir mana ve değer ifade eden kahraman kardeşi Köl Tigin'in ölümü üzerine, gözünden yaşlar dökmek,haykırıp feryat etmek istemekte;fakat ,işgal ettiği kağanlık mevkii,bütün yakınlarının,beylerinin ve milletinin üzerindeki sorumluluğu, buna mani olmaktadır.Böyle bir trajik halin birkaç kelime içinde bu kadar veciz şekilde anlatılması,edebiyatımızın ilk yazılı örnekleri için çok yüksek bir edebî değer ifade eder.(Ercilasun:2015:132)

Türk tarihinin eşsiz simalarından biri olan kahraman Kül Tigin için dikilen bu yazıtı Yulığ Tigin yirmi günde

yazmıştır.(Atsız:2014:101)

Bu yazıtların ikincisi Bilge Kağan yazıtıdır.Bu yazıt,Bilge Kağan'ın ölümünden(734) bir yıl sonra(735),kendi oğlu olan Tengri kağan tarafından diktirilmiştir.Bu yazıtta da konuşan; Kül Tigin yazıtında olduğu gibi,Bilge Kağan'dır.

Bilge Kağan bengü taşında da; Bumın ve İstemi Kağan zamanlarındaki şevket devri,Çin'e nasıl tutsak olunduğu,Çin esaretinden nasıl kurtulunduğu,Bilge Kağan'ın savaşları ve Türk milleti için yaptıkları anlatılır.(Ercilasun:2015:133)

Bu makaleye konu olacak olan,üçüncü ve son yazıtımız ise;Bilge Tonyukuk yazıtıdır.Bu yazıt 720-725 senelerinde Tonyukuk'un kendisi tarafından dikilmiştir.Bu yazıtta,Türklerin savaş stratejileri,bağımsızlık mücadelesi için verilen savaşlar,Bilge Tonyukuk'un,Türk milleti için verdiği mücadeleler göze çarpmaktadır.Nitekim Nihal Atsız Bey'e göre,Tonyukuk Köktürk tarihinin en değerli şahsiyetlerinden biridir:

Bilge Tonyukuk,Gök Türk tarihinin en değerli şahsiyetlerinden biridir.İlteriş Kutluğ Kağan,17 kişiyle Çin'e isyan ettiği zaman,yanındaki 17 kişi arasında Bilge Tonyukuk da bulunuyordu.(Atsız:2014:93)

Tonyukuk,Çin sarayında yapılan bir müzakerede,Köktürklerin başındaki üç devlet adamından biri olarak değerlendirilir ve Tonyukuk'un "Çok cesur,yaşlı,bilgili,tecrübeli biri olarak Çin için tehlikeli" olduğu belirtilir.(Taşağı:2002:687-688)

Tonyukuk yazıtının bir diğer önemi ise,ölümünden önce,hatıralarını,taş kazdırmak suretiyle yazdırmasıdır.Bu bakımdan değerlendirildiğinde,Bilge Tonyukuk,ilk Türk hatıra yazarıdır,denilebilir.

Orhun Âbidelerinden alınan alıntılarda kullanılan kısaltmalar şu şekildedir:

KT : Köl Tigin Anıtı

BK : Bilge Kağan Anıtı

BT: Bilge Tonyukuk Anıtı

D: Doğu

G: Güney

Bu makalenin asıl konusu,yazıtların kendileri olmadığından,bu kadar bilgileri okuyucu için kâfi görüyorum.Bu yazıtlar için daha detaylı bilgilere,okuyucular,"Kaynakça" bölümündeki eserlerden ulaşabilirler.

2)Yazıtlardaki Mesajlar

2.1)Devlet Adamlarına ve Millete Sesleniş:

Orhun Abideleri'nin birçok bölümünde,devlet adamlarına ve millete bir sesleniş,hitâp söz konusudur.Bu hitaplar,zaman zaman, edebî denilecek güzellikte,süslü bir nutuğa dönüşürken,kimi bölümlerde, daha sade ve ağdalı olarak verilir.Bu seslenmelerde,devlet adamlarıyla millete,tavsiyelerde ve uyarılarda bulunulur.Bu uyarılar zaman zaman,sertleşmektedir.

Tokuz Oguz begleri budunı bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıngla...

(Dokuz Oğuz Beyleri,milleti! Bu sözümü iyice işit,adamakıllı dinle...) [KT G 2].

Türk Oguz begleri budun eşiding.Üze tengri basmasar,asra yir

telinmeser,Türk budun,ilingin törüngin kim artatı (udaçı erti)?Türk budun ertin,ökün !

(Türk,Oğuz beyleri,milleti,işitin:Üstte gök basmasa,altta yer delinmese,Türk milleti,ilini töreni kim boza bilecekti?Türk milleti,vaz geç,pişman ol...) [KT D 22-23].

... Türk begler kop bilir siz.Ol süg anda yok kıldımız.

(... Türk beyleri hep bilirsiniz.O orduyu orda yok ettik...) [KT D 34].

Türk budun ilingin törüngün kim artatı udaçı [ert]i?Türk budun ertin,ökün !

(Türk milleti,ilini,töreni kim bozabilecekti?Türk milleti,vaz geç,pişman ol!) [BK D 19].

2.2) Sosyal Devlet Anlayışı:

Yazıtlara baktığımızda; Köktürklerde sosyal devlet anlayışının,devrine göre oldukça ileri düzeyde olduğunu görmekteyiz.Yazıtların birçok bölümünde,devletin;fakir,yoksul ve aç milleti,zengin hâle getirip,karnını doyurduğundan,hatta çıplak kişilerin,giydirildiğinden,bahsedilir.Bu mesajların verildiği yerlerde,Türk milletinin,önceki yoksul dönemleri ile şimdiki zengin ve kalkınmış milletin de, mukayesesi yapılır.

...Kağan olurup yok çıgany budunug kop kubrattım.Çıgany budunug bay kıldım.Az budunug öküş kıldım.Azu bu sabımda igid bar gu?

(...Kağan oturup,aç,fakir milleti hep toplattım.Fakir milleti zengin kıldım.Az milleti çok kıldım.Yoksa,bu sözümde yalan var mı?...) [KT G 9-10].

...Eçim kagan olurupan Türk budunug yiçe itdi,igit[t]i.Çıganyıg[bay kıldı,azıg öküş kıldı]

(...Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti,besledi.Fakiri zengin kıldı azı çok kıldı) [KT D 16]

kisre tengri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunug tirgürü igit[t]im.Yalıng budunug tonlug,çıngany budunug bay kıldım...

(sonra,Tanrı bağışlasın,devletim var olduğu için,kısmetim var olduğu için,ölecek milleti diriltip besledim.Çıplak milleti elbiseli,fakir milleti zengin kıldım...] [KT D 29].

...Olurupan Türk budunug yiçe itdi,yiçe igit[t]i.Çıganyıg bay kıldı,azıg öküş kıldı...

(...Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti,tekrar besledi.Fakiri zengin kıldı,azı çok kıldı...) [BK D 14].

...Anda kisre tengri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün ölteçi budunug [tirgür]ü igit[t]im.Yalıng budunug tonlug kıldım.Çıgany bud[unug] bay kı[ldım].Az budunug öküş kıldım.Igar illigde ı[gar] kaganlıgda yig kıldım.

(...Ondan sonra Tanrı buyurduğu için,devletim,kısmetim var olduğu için,ölecek milleti diriltip besledim.Çıplak milleti elbiseli kıldım.Fakir milleti zengin kıldım.Az milleti çok kıldım.Değerli illiden,değerli kağanlıdan,daha iyi kıldım...) [BK D 23-24].

Türk Bilge Kagan Türk Sir budunug Oguz budunug igidü olurur.

(Türk Bilge Kağanı Türk Sir milletini,Oğuz milletini besleyip (tahtında) oturuyor.) [BT K 4].

2.3) Kötü Devlet Kağanlarına ve Devlet Adamlarına Eleştiri:

Bilge Kağan,Köl Tigin ve Tonyukuk yazıtlarında göze çarpan,diğer bir mesele de,önceki Köktürk kağanlarına yapılan

eleştirilerdir.Önceki kağanların da,hanedan üyesi olduğu düşünülürse,bu eleştirilere bir özeleştiri de denilebilir.Çoğu, Bilge Kağan'ın ağzından ifade edilen bu eleştirilerde,Köktürklerin bağımsızlığını kaybetmesi başta olmak üzere,toplumun fakirleşmesinin ve devletin yıkılmasının ana nedeni;başa geçen kağanların,"*Bilgisiz,iradesiz,öngörüsüz*" olmalarıdır.

Bu eleştiriler sadece kağanlarla sınırlı kalmamış,kağanların beyleri ve yer yer bu kötü devlet adamlarına uyan, ya da bilgili kağanlarının sözünü dinlemeden,başına buyruk hareket eden ,millet(*bodun*) de eleştirilmiştir.

...Anda kisre inisi kagan bolmış erinç,oglıtı kagan bolmış erinç.Anda kisre inisi eçisin teg kılınmaduk erinç,oglı kangın teg kılınmaduk erinç.Biligsiz kagan olurmış erinç,yablak kagan olurmış erinç.Buyrukı yime biligsiz erinç,yablak ermiş erinç.Begleri budunı tüzsüz üçün Tabgaç budun tebligin kürlüg üçün armakçısın üçün inili eçili kingşürtükin üçün begli budunlıg yongşurtukın üçün Türk budun illedük ilin ıçgınu ıdmış.

(...Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabiî,oğulları kağan olmuş tabiî.Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak,oğlu babası gibi kılınmamış olacak.Bilgisiz kağan (tahta) oturmuştur,kötü kağan (tahta) oturmuştur.Buyruku da bilgisizmiş tabiî,kötü imiş tabiî.Beyleri,milleti ahenksiz olduğu için,Çin milleti hilekâr olduğu için,aldatıcı olduğu için,küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için,bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için,Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış.) [KT D 4-5-6].

...Türk budun tokurkak sen.Açsar tosık ömez sen,bir todsar açsık ömez sen.Andagıngın üçün igidmiş ka[ganıngın] sabın almatın yir sayu bardıg.Kop anda alkındıg arıl[tıg.]...

(...Türk milleti tokluğun kıymetini bilmezsin.Acıksan tokluk

düşünmezsin.Bir doysan açlığı düşünmezsin.Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin.Hep orda mahvoldun,yok edildin...) [BK K 6-7].

2.4) Siyasi Merkezin Ötüken Olması ve Ötüken'in Kutsallığı

Köktürkler,Uygurlar ve Kırgızların merkezleri,uzun süre,kutsal kabul edilen,Ötüken ormanı olmuştur.Ötüken Ormanı'nın merkez olmasını ve buraya adeta kutsallığın verilmesi,Orhun Yazıtlarında da göze çarpmaktadır.Ötüken ormanı,adeta;dışarıdaki kötülüklere karşı, sığınılacak güvenli bir ev olarak tasvir edilir.

...Iduk Ötüken [yı]ş budun bardıg.İlgerü [barıgma]bardıg.Kurıgaru barıgma bardıg...

(...Mukaddes Ötüken ormanının milleti,gittin! Doğuya gide,gittin!Batıya giden,gittin!...) [BK D 19-20].

...Bunça yirke tegi yortıtdı[m. Öt]üken [yış]da yig i[di] ermiş.İl [tutsık yir Ö]tük[en] yış ermiş...

(...Bunca yere kadar (ordu) yürüttüm.Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş.İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş...) [BK K 3].

...Ol yir[ger]ü barsar,Türk [budun] ölteçi sen.Ötüken [yir olurup arkış] tirkiş ısar,neng b[ungug] yok.Ötüken yış olursar,benggü,[il tuta olurtaç]ı sen...

(...O yere doğru gidersen Türk milleti,öleceksin!Ötüken ormanında otururbut,ebediyen il tutarak oturacaksın...] [BK K 6].

2.5) Köktürklerin Gücü ve Hâkimiyeti

Yazıtların birçok yerinde,Köktürkler'in hâkim güç olmasına,sık sık değinilir.Özellikle; Bilge Kağan'ın ağzından yazılan, Kül Tigin abidesinde,Bilge Kağan,sık sık, "*Dizliye diz çöktürdük,başlıya baş çöktürdük*." diyerek,Köktürklerin görkemli gücünü zikreder.

...İlgerü kün togsık[k]a birigerü kün ortusıngaru kurıgaru kün batsıkınga yırıgaru tün ortasıngaru anda içreki budun [kop] m[ang]a k[örür]...

(...Doğuda gün doğusuna,güneyde gün ortasına,batıda gün batısına,kuzeyde gece ortasına kadar,onun içindeki millet hep bana tâbiidir...) [KT G 2].

...Tengri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş,kaganlıgıg kagansıratmış,yagıg baz kılmış,tizligig sökürmiş,başlıgıg yükündü[rmiş.]...

(Tanrı lütfettiği için,illiyi ilsizletmiş,kağanlıyı kağansızlatmış,düşmanı tâbi kılmış,dizliye diz çöktürmüş,başlıya baş eğdirmiş...) [KT D 15].

...Tizligig sökürtümiz,başlıgıg yükündürtümüz...

(...Dizliye diz çöktürdük,başlıya baş eğdirdik...) [KT D 18].

2.6) Türk Milleti İçin Gece Gündüz Çalışılması

Yazıtlarda,Türk devlet adamlarının, milletin refahı ve bağımsızlığı için,gece gündüz çalıştığını anlatan cümleler,sık sık göze çarpar.Bu bölümlerde gözümüzün önüne; milleti ve devleti için,her türlü fedakarlığı yapan,ideal bir devlet adamı gelir.

...İnim Kül Tigin birle sözleşdimiz.Kangımız eçimiz kaz[ganmış budun atı küsi yok bolmazun] tiyin Türk budun üçün tün udımadım,küntüz olurmadım...

(Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk.Babamızın,amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye,Türk milleti için gece uyumadım,gündüz oturmadım...) [KT D 26-27].

Ol sabıg eşidip tün udısıkım kelmedi,küntüz olursıkım kelmedi...

(O sözü işidip gece uyuyacağım gelmedi,gündüz oturacağım

gelmedi...) [BT G 5].

2.7) Köktürkler'in Bağımsızlık Mücadelesi

Orhun Âbidelerinde geçen bir diğer önemli mesajlar da bağımsızlık üzerinedir.Bilindiği üzere; I.Köktürk Kağanlığının egemenliğine, Çin son vermiş ve Köktürkler,Çin egemenliği altına girmiş ve bağımsızlığını kaybetmiştir.Bu hadiseden sonra Türkler,bağımsızlık mücadelesine girişmiş ve bu mücadelelerinin sonucunda bağımsızlıklarını kazanıp,II.Köktürk Kağanlığını kurmuşlardır.İşte yazıtlarda geçen bir diğer önemli husus da,bağımsızlık mücadelesidir.

...Türk kara kamag budun ança timiş:İllig budun ertim,ilim amtı kanı,kimke ilig kazganur men tir ermiş.Kaganlıg budun ertim,kaganım kanı,ne kaganka işig küçüg birür men tir ermiş.Ança tip Tabgaç kaganka yagı bolmış.

(...Türk halk kitlesi şöyle demiş:İlli millet idim,ilim şimdi hani,kime ili kazanıyorum der imiş.Kağanlı millet idim,kağanım hani,ne kağana işi gücü veriyorum dermiş.Öyle diyip Çin kağanına düşman olmuş.) [KT D 8-9].

...Kangım kagan yiti yigirmi erin taşıkmış.Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdakı tagıkmış,tagdakı inmiş,tirilip yitmiş er bolmış.Tengri küç birtük üçün kangım kagan süsi böri teg ermiş,yagısı kony teg ermiş.İlgerü kurıgaru sülep ti[r]m[iş] kubrat[mış].[K]amagı yiti yüz er bolmış.Yiti yüz er bolup ilsiremiş kagansıramış budunug,küng edmiş kuladmış budunug Türk törüsin ıçgınmış budunug eçüm apam törüsinçe yaratmış,boşgurmuş...

(...Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış.Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış,dağdaki inmiş,toplanıp yetmiş er olmuş.Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş,düşmanı koyun gibi imiş.Doğuya,batıya asker sevk edip toplamış,yığmış.Hepsi yedi yüz er olmuş.Yedi yüz er olup

ilsizleşmiş,kağansızlaşmış milleti,Türk töresini bırakmış milleti,ecdadımın töresince yaratmış,yetiştirmiş...) [KT D 11-12-13].

...Tengri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş,kaganlıgıg kagansıratmış,yagıg baz kılmış,tizligig sökürmiş,başlıgıg yükündü[rmiş.Kangım kagan ança ilig] törüg kazganıp uça barmış...

(...Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş,kağanlıyı kağansızlatmış,düşmanı tâbi kılmış,dizliye diz çöktürmüş,başlıya baş eğdirmiş.Babam kağan öylece ili,töreyi kazanıp,uçup gitmiş(vefat etmiş)...) [KT D 15-16]

2.8) Çin Hakkında İkaz

Muharrem Ergin, bu konuyu şöyle özetlemektedir: "Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı..." [Ergin:2012:XIV]

Köktürk abidelerindeki siyasi mesajlardan bir diğeri ise;Çin(*Tabgaç*) hakkında, önemli uyarılarda ve ikazlarda bulunulmasıdır.Özellikle;Bilge Kağan, bu konu hakkında,milletini ve devlet adamlarını,müthiş bir belagâtla, ikaz etmekte,uyarmaktadır.

...Tabgaç budun sabı süçig ağısı yımşak ermiş.Süçig sabın yımşak agın arıp ırak budunug ança yagutır ermiş.Yaguru kondukda kisre anyıg bilig anda öyür ermiş.Edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş.Bir kişi yangılsar oguşı budunı bişükinge tegi kıdmaz ermiş.Süçig sabınga yımşak agısınga arturup öküş Türk budun öltüg.Türk budun ölsiking.

(...Çin milletinin sözü tatlı,ipek kumaşı yumuşak imiş.Tatlı sözle,yumuşak ipek kumaşla aldatıp,uzak milleti öylece yaklaştırırmış.Yaklaştırıp,konduktan sonra,kötü şeyleri o zaman

düşünürmüş.İyi bilgili insanı,iyi cesur insanı yürütmezmiş.Bir insan yanılsa,kabilesi,milleti,akrabasına kadar barındırmazmış.Tatlı sözüne,yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok,Türk milleti,öldün;Türk milleti öleceksin !...) [BK G 5-6]

2.9) Köktürk'lerin Düşmanları

Köktürk Âbideleri,öyle bir vesikâdır ki;bu vesikâda Köktürklerin dostları kadar,düşmanlarının da isimleri zikredilmiştir.Bunun nedeni kanımca şöyle olmalıdır:

Gelecek nesillere,zaferlerin,hezimetin,başarıların,mutlu günlerin vesikâlarını ulaştırmak isteyen Köktürkler,bu vesileyle düşmanlarını da zikretmiş ve gelecek nesillere düşmanlarını da tanıtmak istemiştir.

Tört bulung kop yagı ermiş...

(Dört taraf hep düşman imiş...) [KT D 2]

...Anda kisre Yir Bayırku Ulug İrkin yagı boldı...

(Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ İrkini düşman oldu...) [KT D 34]

...Tabgaç kagan yagımız erti.On ok kaganı yagımız erti.Art[ukı Kırkız] küç[lüg kagan yagımız] boldı...

(...Çin kağanı düşmanımız idi.On Ok kağanı düşmanımız idi.Fazla olarak Kırgız'ın kuvvetli kağanı düşmanımız oldu...) [BT D 2-3]

2.10) Türklük Şuuru

Köktürkler,tarihte Türk adını ilk kez kullanan Türk devletidir.Anıtların sadece birkaç yerindeki ibareleri saymazsak,Köktürkler kendilerine; Türk,devletlerine ise Türk Kağanlığı demektedir.Bu özellikler ele alındığında,Köktürk

Devleti'nin ideoloji olarak,milliyetçiliği benimsediği ve devletin her kademesinde bunu uyguladığı görünür.Bunun en büyük yazıtı elbette;yazıtlarda geçen bölümlerdir.

Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan bu ödke olurtum...

(Tanrı gibi gökte olmuş,Türk Bilge Kağanı,bu zamanda (tahta) oturdum.) [KT G 1]

...Türk törüsin ıçgınmış budunug eçüm apam törüsince yaratmış,boşgurmış...

(...Türk töresini bırakmış milleti,ecdadımın töresince yaratmış,yetiştirmiş...) [KT D 13]

...Türk Oguz begleri budun eşiding.Üze tengri basmasar,asra yir telinmeser,Türk budun,ilingin törüngin kim artatı[udaçı erti]? ...

(Türk,Oğuz beyleri,milleti işitin:Üstte gök basmasa,altta yerin delinmese,Türk milleti ilini töreni kim bozabilecekti?...) [KT D 22]

Türk begler Türk atın ıtı...

(Türk beyler Türk adını bıraktı...) [BK D 6]

Tengri yarlıkazu bu Türk budun ara yaraklıg yagıg yeltürmedim,tögünlüg atıg yügürtmedim...

(Tanrı korusun,bu Türk milleti arasında silâhlı düşmanı koşturmadım,damgalı atı koşturmadım...) [BT D 2-3]

2.11)Yaratılış İnancı

Köktürk Âbidelerinde göze çarpan bir diğer mesaj ise,yaratılış(kozmogoni) ile ilgili bilgilerdir.Köktürkler,bu âbidelere sadece,savaşlarını,başarılarını veya kinlerini yazmamış,dünya görüşlerini,dînî görüşlerini de yazıtlara aksettirmişlerdir:

Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oglı kılınmış...

(Üstte mavi gök,altta yağız yer kılındıkta[yaratıldığında] ikisi arasında insan oğlu kılınmış[yaratılmış]) [KT D 1]

...Üze Türk Tengrisi Türk ıduk yiri subı ança itmiş...

(Yukarıda Türk tanrısı,Türk mukaddes yeri,suyu öyle tanzim etmiş...) [KT D 11]

...Üze kök tengri as[ra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oglı kılınmış.]

(Üstte mavi gök,altta yağız yer kılındıkta[yaratıldığında] ikisi arasında insan oğlu kılınmış[yaratılmış]) [BK D 2]

...Üze Türk tengrisi ıduk yiri subı ança itmiş erinç...

(Yukarıda Türk Tanrısı,mukaddes yeri,suyu,öyle tanzim etmiştir.) [BK D 9-10]

2.12)Tanrı'ya Hürmet

Yazıtlarda dikkat çeken bir diğer husus da;Köktürklerin dini inancı ve bu dini inancına bağlılıklarıdır.Yazıtların hemen her yerinde "*Tengri* [*Tanrı*]" kelimesini görmek mümkündür.Yazıtlarda,başarının bir diğer nedeni de "*Tanrının ihsanı*" olarak anlatılır.Başarılarının sırrı ayrıca "**Tengri küç birtük üçün (***Tanrı kuvvet verdiği için)***"** denilerek anlatılmıştır.Bu bölümde şuna da dikkat çekmek gerekir.Köktürkler son zamanlarda,yanlışlıkla "Şamanist" olarak tanımlanmaktadır.Oysa Köktürkler hiçbir zaman Şamanist olmamıştır.Yazıtlarda da görüldüğü üzere;Köktürklerin dini, Şamanizm değil,Tengricilik ya

da Göktanrı olarak adlandırılan inançtır.Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuz zaman,Köktürkler'de dini inancın(Tengricilik) önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz.

...Tengri yarlıkadukın üçün [ö]züm kutum bar üçün kagan olurtum..

(Tanrı buyurduğu için,kendim devletli olduğum için,kağan oturdum[tahta çıktım]) [KT G 9-19]

...tengri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunug tirgürü igit[t]im...

(...Tanrı bağışlasın,devletim var olduğu için,kısmetim var olduğu için,ölecek milleti diriltip besledim...) [KT D 29]

...Tengri küç birtük üçün kangım kagan süsi böri teg ermiş,yagısı kony teg ermiş...

(Tanrı kuvvet verdiği için,babam kağanın askeri kurt gibi imiş,düşmanı koyun gibi imiş...) [BK D 11]

...Tengri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş,kaganlıgıg kagansıratmış,yagıg baz kılmış,tizligig sökürmiş,başlıgıg yükündürmiş...

(Tanrı lutfettiği için illiyi ilsizletmiş,kağanlıyı kağansızlatmış,düşmanı tabi kılmış,dizliye diz çöktürmüş,başlıya baş eğdirmiş...) [BK D 13]

2.13)Kadın-Erkek Eşitliği

Yazıtlardaki bir diğer sosyal husus da;Köktürkler'de cinsiyet ayrımcılığının olmamasıdır.Zira bilindiği üzere,Köktürk kağanları savaşa gittiği zaman,kağanın makamına Katun(imparatoriçe, hakan eşi) eşlik ederdi.Orhun Âbidelerinde geçen şu sözleri zikrettiğimiz de,kız çocuklarına ve kadınlara verilen değer tam olarak ortaya çıkacaktır:

...Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kangım İltiriş Kaganıg ögüm İlbilge Katunug tengri töpüsinde tutup yügerü kötürmüş erinç...

(...Türk milleti yok olmasın diye,millet olsun diye,babam İltiriş Kağan'ı,annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak...) [KT D 11]

...Beglik urı oglung kul boldı,işilik kız oglung küng boldı...

(...[ne yazık ki] Beylik erkekler evlâdın kul oldu,hanımlık kız evladın cariye oldu...) [KT D 24]

2.14) Binicilik ve At İsimleri

Ünlü Türkolog Penti Aalto, bu konuda şöyle der : "*Moğollar ve Türkler, Hunlar zamanından beri gerçek anlamda binicilikte usta halklar olarak ün yapmışlardır. Önemli dil belgesi olarak kabul edilen Orhon Yazıtlarında, eğer yaya olarak gidilmek mecburiyetinde olunsaydı o zaman biz bunu büyük bir yoksulluğun işareti olarak kabul edecektik*." (Aalto:2000:453)

Durum gerçekten de Aalto'nun dediği gibidir.Binicilikle ün yapmış olan Türkler'e ait bu yazıtlarda,at isimleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır.Bu konu başlı başına bir makale konusu olmasına rağmen,yazıtlarda geçen at isimlerinden bazılarını zikretmek gerekmektedir:

...Ang ilki Tadıgıng Çorung boz[atıg binip tegdi.Ol at anda]...

(En önce Tadıgın,Çorun boz atına binip hücum etti...) [KT D 32]

...İkinti Işbara Yamtar boz atıg binip tegdi.Ol at anda ölti.Üçünç Yigen Silig beging kedimlig torug at binip tegdi.Ol at anta ölti...

(... İkinci olarak Yamtarın boz atına binip hücum etti.O at orda öldü.Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti...) [KT D 33]

...Kül Tigin başgu boz at binip tegdi...

(...Kül Tigin alnı beyaz boz ata binip hücum etti...) [KT D 37]

...Alp Şalçı [ak]ın binip oplayu tegdi...

(... Alp Şalçı,ata binip atılarak hücum etti...) [KT K 2]

SONUÇ

Türkçe'nin bilinen yazılı ilk örnekleri olan ve Orhun vadisinde bulunan,bu yüzden de Orhun Âbideleri veya Orhun Yazıtları olarak adlandırılan yazıtlar(Tonyukuk,Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları),Türklerin sosyal ve siyasi hayatlarına dair önemli ipuçları vermektedir.Bu ipuçları sayesinde,Türklerin en eski devlet teşkilatı,Türklerin insan anlayışı,komşularıyla olan ilişkileri gibi birçok konuda bilgi sahibi olmaktayız.Bu yazıtlar,daha derin incelendiğinde; şüphesiz,Türk tarihinin karanlık olan bölümleri aydınlatılacaktır.

KAYNAKÇA

1)ERCİLASUN, A. Bican, (2007),"*Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*", Akçağ Yayınları, İstanbul

2) TEKİN,Talat,ve ÖLMEZ,Mehmet,(2014),"*Türk Dilleri*",Bilgesu Yayıncılık,İstanbul

3)ATSIZ,Nihal,(2014),"*Türk Edebiyatı Tarihi*",Ötüken Yayınları,İstanbul

4)ERGİN,Muharrem,(2014),"*Orhun Yazıtları*",Boğaziçi Yayınları,İstanbul

5) AALTO,Pentti,(2000)," *Orhon Yazıtları'ndaki At İsimleri Üzerine*",Türk Dili Dergisi,Sayı : 587,sf. 453-457

6)MERT,Osman,ve BOZKIRLI,Kürşad,(2015)," *Orhun Yazıtları'nda Boyları Bir Araya Getirme Çabaları*",Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 4/1,sf. 1-15,